

Land(on)zekerheid voor agro-ecologie

Agro-ecologische boeren hebben
geen vaste grond onder de voeten.

September 2024

Auteur:

Eliane Bakker

Vormgeving:

Annick Gaarhuis

Met dank aan

Jeanet van der Woude (Toekomstboeren), Margriet Goris (Wageningen University & Research), Veerle Bruning (Wortels in Breda)

Over dit onderzoek

Dit onderzoek is een samenwerking van Toekomstboeren en de Federatie van Agro-ecologische Boeren, om aandacht te genereren voor één van de grootste obstakels in het bereiken van een transitie naar een toekomstbestendige agro-ecologisch voedselsysteem: landonzekerheid.

Voor vragen over dit onderzoek kunt u terecht bij de Federatie van Agro-ecologische Boeren:

info@federatieagroecologischeboeren.nl. Voor meer informatie zie: www.federatieagroecologischeboeren.nl of www.toekomstboeren.nl.

Agro-ecologische boeren werken op een manier waarbij ecologische en maatschappelijke waarden even belangrijk zijn als economische waarden. Agro-ecologische boeren zijn actief onderdeel van de lokale gemeenschap en kiezen voor autonomie. Autonomie voor de boer om keuzes te maken die aansluiten bij een bedrijfsvoering die zorgdraagt voor de boer, de natuur en de gemeenschap. En daarmee de autonomie van de gemeenschap om haar omgeving zelf vorm te geven en daar de verantwoordelijkheid voor te dragen.

Vereniging Toekomstboeren is een initiatief dat de groeiende en bloeiende agro-ecologische beweging zichtbaar wil maken en versterken, met als doel de toekomst van een breed gedragen duurzame en sociaal rechtvaardige landbouw dichterbij te brengen. De vereniging lobbyt voor een meer flexibele regelgeving in dienst van toekomstbestendige agro-ecologische landbouw, en op maatschappelijk vlak werkt ze aan zichtbaarheid en verbinding met de consument, (gangbare) collega's en andere partijen in Nederland. Daarnaast werkt Toekomstboeren in solidariteit met kleinschalige boeren wereldwijd, en is ze de Nederlandse tak van La Via Campesina, 's werelds grootste boerenbeweging.

De Federatie van Agro-ecologische Boeren is een samenwerkingsverband van boerenorganisaties die de belangen van agro-ecologische boeren behartigen. De federatie bestaat uit Vereniging Toekomstboeren, CSA Netwerk Nederland, de BD-Vereniging, de BioTuinders en Bio-cyclische Veganlandbouw.

Samenvatting

Landzekerheid is een eerste behoefte voor de agro-ecologische boer. Helaas hebben zij vaak geen toegang tot of uitzicht op geschikt land. Geschikt land voldoet aan een aantal basisvoorwaarden: goede grond, de benodigde voorzieningen, een passend bestemmings-plan en een langetermijngebruiksovereenkomst (koop of pacht). Als aan één of meerdere basisvoorwaarden niet wordt voldaan, levert dat schrijnende situaties op, die veel energie vragen en soms zelfs leiden tot bedrijfsbeëindiging. Belemmeringen bestaan uit knellende of niet passende wet- en regelgeving, een ontoegankelijke grondmarkt, en een (te) beperkt begrip van landbouw en ecologie.

In dit onderzoek komt naar voren:

Boeren die geen land in eigendom hebben komen moeilijk aan land.

Grondprijzen zijn vaak te hoog en de markt te krap om grond te kopen.

De meeste pachtcontracten zijn kortlopend, voor maximaal 6 jaar.

Het vinden van grond wordt bemoeilijkt door rigide bestemmingsplannen of een rigide interpretatie daarvan.

Bij het toekennen van land wegen belangen van enkelen soms meer dan het algemeen belang/nut.

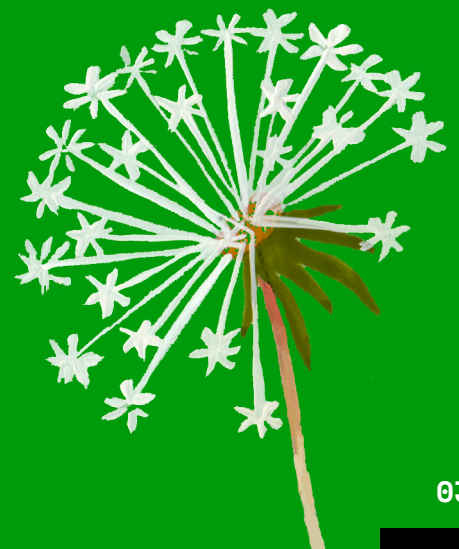
Voor het vinden van grond zijn boeren vaak afhankelijk van een goede band met de juiste lokale politici. Bij wisseling van de wacht kan een boer in de problemen komen en zijn grond kwijtraken, of afspraken opnieuw moeten bepleiten.

Er is een beperkt begrip van de meerwaarde van agro-ecologie (maatschappelijke meerwaarde en milieuvoordelen), wat ontwikkeling op het mogelijk maken van landzekerheid belemmert.

Het Didam-arrest, in combinatie met geliberaliseerde pacht, zet het voortbestaan van een bedrijf op het spel na afloop van elke termijn van het pachtcontract.

De ecologische meerwaarde van een goed ingericht agro-ecologisch initiatief wordt te weinig erkend en daardoor krijgen ze vaak geen plek op natuurgronden; om die reden vallen veel gronden af als geschikte locatie.

Toekomstboeren en de Federatie van Agro-ecologische boeren werken verder aan breed gedragen oplossingen. Die liggen zowel bij individuele ondersteuning in de strijd om landzekerheid, als bij het pleiten voor structurele verandering binnen de wet- en regelgeving rondom land en pacht. Voor een toekomstbestendige landbouw is landzekerheid de belangrijkste voorwaarde.

01 Introductie

Aanleiding voor onderzoek	blz. 5
Grond van Bestaan	blz. 6
Doel onderzoek land(on)zekerheid	blz. 6

02 Merkwijze

Voorbeelden landonzekerheid: wat gaat er mis?	blz. 7
Casus 1. Tuinderij het Middenland, Midden-Delfland	blz. 7
Casus 2. Anoniem	blz. 7
Casus 3. Veld en Beek, Doorwerth	blz. 8
Casus 4. Anoniem	blz. 8
Casus 5. Tuinderij de Spoolderberg, Zwolle	blz. 10
Casus 6. Firma van der Aarde, Hem	blz. 10
Casus 7. Stadsboerderij Almere	blz. 10
Casus 8. Wortels in Breda, Ulvenhout	blz. 11
Casus 9. Boomgaard Onderweg, Arkel	blz. 12
Casus 10. Graangeluk, Zuid-Veluwe	blz. 12
Casus 11. Melkveehouderij van de Vendel, Bunnik	blz. 13
Casus 12. Eemweideboerderij, Soest	blz. 13

03 Onderliggende oorzaken: waarom gaat het mis?

Natuur versus Landbouw	blz. 14
Belangen en machtsverhoudingen	blz. 14
Didam en pacht	blz. 14
Krapte en speculatie op de grondmarkt	blz. 14
Ambtelijke willekeur	blz. 14
Gebrek aan begrip bij overheid	blz. 14

04 Hoe nu verder?

Noten	blz. 15
	blz. 16

Introductie

Aanleiding voor onderzoek

In maart 2023 benaderde Veerle Bruning, tuinder en oprichter van zelfoogstakker Wortels in Breda, Toekomstboeren, omdat ze op het punt stond haar land – waarop ze in 7 seizoenen een stabiele en renderende zelfoogstakker had opgebouwd – te verliezen. De grond, in eigendom van de provincie, dreigde verkocht te worden aan drie invloedrijke burens, die de zelfoogstakker niet op die locatie wilden hebben. Het verloop van het proces ging niet naar behoren en Bruning zocht steun bij Toekomstboeren. De landgroep zette zich in om haar te ondersteunen met het organiseren van een demonstratie en het genereren van publiciteit voor dit verhaal. Niet alleen uit solidariteit voor een collega in nood, maar ook omdat het geen uniek verhaal is. Ook andere agro-ecologische boeren moeten vechten om aan land te komen of hun land te behouden. Toch bleken de al bekende voorbeelden helaas niet genoeg om flinke media-aandacht te genereren. Daarvoor was meer nodig: extra voorbeelden en een analyse van hoe de problemen rondom 'landzekerheid' in de praktijk in elkaar steken. Hiermee is de landgroep van Toekomstboeren aan de slag gegaan en het resultaat staat in dit document.

Grond van Bestaan

Al in 2018 hebben Toekomstboeren en Transnational Institute (TNI) het rapport 'Grond van Bestaan' gepubliceerd⁽¹⁾. Hierin staan de ontwikkelingen van de Nederlandse landbouw beschreven en de huidige problematische situatie rondom grondeigendom en -gebruik. Ook belicht het nieuwe, door boeren bedachte oplossingen. In onderstaande alinea's volgen enkele kernpunten uit dit rapport.

Na de Tweede Wereldoorlog vonden industrialisering en schaalvergroting plaats in de Nederlandse landbouw en is het aantal boerenbedrijven gedecimeerd: van de 410.000 bedrijven in 1950 zijn er in 2023 nog 51.900 over. (Van de overgebleven boeren heeft slechts 40% een opvolger). Neoliberaal beleid leidde tot landconcentratie, speculatie en investeringen in grond, waardoor land onbetaalbaar werd. Tegelijkertijd neemt de druk op grond toe, door de (woning)bouw én uitbreiding van natuur. Grondprijzen staan niet meer in verhouding tot de opbrengst van landbouwproducten.

Voor wie grond kopen geen mogelijkheid is, is pachten de enige optie die overblijft. Sinds 2007 is echter sprake van een geliberaliseerde pachtregelgeving, waarbij pachtcontracten niet langer dan 6 jaar hoeven te duren, en waarbij de prijzen niet getoetst hoeven worden door de grondkamer. Vaak resulteert dat in (dure) één- of tweejarige contracten, zodat

langetermijninvesteringen niet rendabel en de moeite waard zijn.

Sinds de jaren '80 groeide wereldwijd, en met enige vertraging ook in Nederland, een nieuwe beweging van boeren, die strijden voor voedselsoevereiniteit en land om van te leven, in overeenstemming met de draagkracht van de aarde: agro-ecologie volgens de 11 principes van Nyéléni⁽²⁾. Deze boeren vonden een weg uit de financiële klem waarin industriële boeren zich vaak bevinden (met hoge schulden bij de bank, kleine marges, fluctuerende prijzen en afhankelijkheid van verpachters en (toe)leveranciers). De markt en regelgeving stimuleert hen om zo intensief mogelijk te produceren, met alle gevolgen van dien, voor klimaat, milieu en dieren.

De oplossingen die agro-ecologische boeren toepassen liggen veelal in het creëren van andere juridische eigendomsstructuren, het vinden van alternatieve bronnen van financiering (naast de bank), en het direct betrekken van consumenten. Dit zijn methoden die de verantwoordelijkheid voor voedselproductie meer bij de maatschappij als geheel leggen. Het spoort mensen aan om na te denken over de gevolgen van hun (consumptie)gedrag en in actie te komen. Voedselsoevereiniteit staat centraal: het autonoom zijn in wat je eet en hoe je het verbouwt. In andere woorden, het recht op cultureel passend, gezond voedsel, het recht op land om dat voedsel te verbouwen, en het recht om zelf bepalend te zijn, ook voor de verwerking en distributie van het voedsel. In zekere zin gaat het over het democratisch en egalitair maken van het voedselsysteem, en daarin ook het niet-menselijk leven erkennen als 'stemberechtigd'. Zo wordt – zonder het bij naam en toenaam te hoeven noemen – de filosofie van de commons⁽³⁾ geïntegreerd.

Mede naar aanleiding van het rapport Grond van Bestaan werd door Toekomstboeren een werkgroep voor 'commons' gestart, die verschillende informatieve publicaties uitbracht (bijvoorbeeld 'De Commons van Nu: Handboek voor Startende Commons Boerderijen'⁽⁴⁾) en een werkgroep over duurzame pacht, die onder andere beleidsaanbevelingen schreef ('Basisprincipes voor herziening van de pachtregelgeving'⁽⁵⁾). Ook bundels van verhalen werden uitgebracht, die thema's centraal stellen als zeggenschap voor boeren en burgers en hoe nieuwe boeren land kunnen vinden. Het werk van Toekomstboeren is altijd gebaseerd op interviews en bijeenkomsten met boeren uit haar achterban.

Dit onderzoek en deze publicatie zijn tot stand gekomen in samenwerking met de Federatie van Agro-ecologische Boeren.

Doel onderzoek land(on)zekerheid

Hoewel er voorbeelden zijn van inspirerende agro-ecologische boerderijen die een bestaan voor elkaar weten te krijgen met inventieve oplossingen, gaat het in de praktijk nog steeds te vaak mis. Voorbeelden als die van Veerle Bruning zijn aan de orde van de dag. Zo kon een tuinder in Midden-Delfland niet starten vanwege een rigide bestemmingsplan en is ook zijn nieuwe plek onzeker. Een biologisch-dynamische boerderij in Almere pacht al 28 jaar van Staatsbosbeheer en lijkt nu plaats te moeten gaan maken voor goedbetalende 'verduurzamende' gangbare boeren. Een fruitteler in West-Friesland heeft een goedlopend bedrijf en zou makkelijk kunnen uitbreiden, maar grijpt elke keer mis vanwege de invloedrijke (en extreem vervuilende) sierteelt en akkerbouwers, die samen een monopolie op de grond hebben. Een tuinder in Brabant heeft een plek gevonden maar voelt de hete adem van een aangrenzend nieuw natuurgebied in ontwikkeling. Een boerderij in Gelderland zou vruchtbare grond verliezen om natuurdoeltype 'schraal fauna- en kruidenrijk grasland' mogelijk te maken, opgelegd door natuurorganisatie Gelders Landschap & Kasteelen.

De belangrijke en onderliggende vraag, die bij al deze voorbeelden naar voren komt, is:

Hoe kan het dat de overheid in beleidsdocumenten⁽⁶⁾ termen als 'natuurinclusieve landbouw', 'stadslandbouw' en 'kringlooplandbouw' gebruikt, om de weg naar een toekomstbestendige voedselvoorziening te beschrijven, maar dat diezelfde overheid geen ruimte creëert voor boeren die dat daadwerkelijk in de praktijk brengen?

Boeren die agro-ecologisch werken, willen bomen en struiken planten voor de ecologische gezondheid van de plek, ze hebben voorzieningen nodig voor de teelt (bv. kas, pomp, opslag) en faciliteiten voor de gemeenschap (bv. ontvangstruimte, sanitair). Investeren in zulke ecologische en praktische voorzieningen loont niet als pachtcontracten kort zijn en kopen onmogelijk, of lukt niet als de vergunningen niet verstrekt worden.

Om – letterlijk en figuurlijk – meer ruimte te maken voor agro-ecologie, is het nodig om de problematiek beter voor het voetlicht te brengen. Dit rapport gaat in op een flink aantal casussen waar het mis is gegaan of gaat, maakt een analyse van onderliggende oorzaken en doet voorstellen voor oplossingsrichtingen. In de loop van 2024 worden deze voorstellen verder uitgewerkt.

Werkwijze

Gedurende de wintermaanden van 2023–2024 zijn agro-ecologische boeren zonder landzekerheid geïnterviewd.

Binnen het netwerk van de Federatie van Agro-ecologische Boeren en Toekomstboeren was een aantal situaties bekend. Met deze boeren werden interviews gepland. Meerdere casussen werden gevonden via de netwerken van de al geïnterviewde boeren⁽⁷⁾.

De interviews zijn met toestemming opgenomen. De tijdens de gesprekken gemaakte aantekeningen dienden als basis voor dit rapport. De interviews zijn hieronder uitgewerkt en geven een duidelijk beeld van de problemen in de praktijk.

De problemen waar boeren tegenaan lopen werden onderverdeeld in thema's. Suggesties die boeren gaven om de problemen aan te pakken zijn het vertrekpunt voor een vervolg aan dit onderzoek.

Voorbeelden landonzekerheid: wat gaat er mis?

Casus 1. Tuinderij het Middenland, Midden-Delfland

**Gemeente bang voor precedentwerking:
tuinderij moet weg**

Tuinder Bas de Groot werd door een bevriende melkveehouder gevraagd om een tuinderij met zorgtak te starten op een deel van zijn grasland. De tuinderij, genaamd Het Middenland, werd een groot succes. Behalve veel blije eters en plukkers die nu lokaal en biologisch gingen eten, werd zij de aanleiding voor drie nieuwe CSA's⁽⁶⁾ en een kaasmaker. Ondanks de brede meerwaarde mocht Het Middenland niet blijven, want de tuin paste niet in het bestemmingsplan. Mogelijk zou het in de toekomst wel passen, maar vanwege precedentwerking wilde de gemeente daar niet op wachten.

De Groot vindt de rigiditeit van de huidige bestemmingsplannen absurd: "In 1960 is besloten dat hier koeien moesten lopen, terwijl deze percelen tot die tijd voor tuin- en akkerbouw in gebruik waren. Dat is nu nog te zien aan een naam als Buurtboerderij Bouwlust (al in gebruik sinds de 18e eeuw, zichtbaar op de kaarten van Cruquius). Nu past suikermaïs niet in het landschap, terwijl voedermaïs wel mag. We zouden naar de toekomst moeten kijken, met de bodem als basis. Wat kán hier en wat willen we hier?" De tuinder en de melkvee-houder zetten meerdere acties op touw. De steun was groot en de media pakten het verhaal op. Toch was de gemeente niet te bewegen en zelfs niet geïnteresseerd in een gesprek.

De Groot vertrok en ging op zoek naar een nieuwe locatie. Inmiddels is Bas de Groot met zelfoogsttuinderij Hazelland 10 bij Zoetermeer van start gegaan. Waarom lukt het hier wél?

De Groot vertelt: "Ook hier was het bestemmingsplan beperkend. Ik mocht geen boerenkool telen, maar sierkool mocht wel." De sleutel was dat de gemeente met ondersteuning van de provincie wel open stond voor gesprek. De ambtenaren die wij spraken werden ook persoonlijk enthousiast voor de tuinderij en gingen proactief op zoek naar mogelijkheden en rek binnen de regelgeving. "Een relatie opbouwen is heel belangrijk. We hebben een landschapsarchitect van de provincie mee het land op genomen, en hem daardoor weten te overtuigen van de meerwaarde."

Nieuwe agro-ecologische bedrijven zijn dus grotendeels afhankelijk van begrip en de welwillendheid van ambtenaren. Daarin schuilt ook een risico. Bij een wisseling van de wacht kunnen alle beloften in rook opgaan.

Casus 2. Anoniem

**'Koploperregio' komt afspraak niet na:
boomkweker moet midden in seizoen vertrekken**

AgroProeftuin de Peel is een project waarbij agrarische ondernemers ondersteuning krijgen in de ontwikkeling van toekomstbestendige landbouw. De ondersteuning komt vanuit verschillende partijen, waaronder AgriFood Capital en het Groen Ontwikkelfonds Brabant (GOB). Het GOB stelde 30 ha landbouwgrond beschikbaar voor ondernemers die proeven wilden doen met kringloplandbouw.

Een van die ondernemers was een startende boomkweker. Een jaar lang was ze in gesprek met de partnerorganisatie, met als uitkomst de toezegging voor 2,5 ha grond, uitzicht op 5 ha, en als het succesvol bleek, om de volledige 30 ha te ontwikkelen. Het seizoen startte, de compost werd aangebracht en de bomen geplant. Midden in het seizoen bleek dat de samenwerking tóch maar een jaar kon duren, en de boomkweker moest een nieuw onderkomen zoeken. Het GOB en AgriFood Capital bleken te hebben afgesproken dat er eerst natuur gerealiseerd moest worden, en dat het GOB pas daarna afspraken voor de lange termijn zou maken.

Hier komen twee kwesties aan de oppervlakte: enerzijds de onbetrouwbaarheid van afspraken met de overheid, en anderzijds de definitie van natuur. In deze beslissing van het GOB ligt besloten dat een boomkweker

Casus 3. Veld en Beek, Doorwerth

Boer dreigt land te verliezen vanwege verschrallingsbeleid

Veld en Beek is een gemengd bedrijf met 50 melkkoeien, 100 jonge koeien en ossen, akkerbouw, tuinbouw en eigen zuivelverwerking. De boerderij heeft 16 ha in eigendom, en pacht nog zo'n 400 ha land in de omgeving voor natuurbegrazing, het oogsten van hooi en kuilvoer, en voor graanteelt en stro. "Zo'n 15 jaar geleden begon het gedoe met verschrallen. Biologisch was niet goed genoeg meer", aldus Jan Wieringa, oprichter van Veld en Beek. "We hebben sindsdien al veel percelen verloren omdat er niet meer begrast mocht worden." Het gras wordt sindsdien met machines gemaaid en afgevoerd. "Dat is hartstikke duur, met dat geld had je ook op een andere manier natuur kunnen realiseren." Onlangs werd medegedeeld dat 30 ha bij Kasteel Doorwerth, eigendom van natuurorganisatie Gelders Landschap & Kasteelen, ook nog verschraald moest worden. "Wij gebruikten dat voor productie van kuilvoer, en wij kunnen er niks mee als er geen klaver meer is, en het dus niet vruchtbaar blijft." Ik denk dat de term verschralling – en het net daarvan – ook in een voetnoot uitgelegd moet worden: dus nutriënten afvoeren, om een meer inheemse vegetatie mogelijk te maken, dus meer biodiversiteit.

Wieringa vertelt dat er een meningsverschil is tussen bioboeren en ecologen, waarbij ecologen de combinatie van landbouw en natuur als onmogelijk beschouwen. En zo kon het gebeuren dat een perceel op het huiskavel van Veld en Beek verschraald werd, om de bodem te verarmen. "Dit is vreemd want er is 80 cm zwarte aarde aanwezig, het resultaat van 800 jaar vruchtbare landbouw." Dat verschrallingsbeleid, dat ongeacht de plek en de historie overal in Nederland gevoerd wordt, vindt Wieringa absurd. "Er is nooit ter discussie gesteld of dat wel effectief is." Daarom legde hij een voorstel voor aan minister Van der Wal om een gedegen onderzoek te laten uitvoeren naar de meerwaarde (zowel ecologisch als financieel) van verschralling ten opzichte van wat Wieringa "bio+ landbouw" noemt.

Intussen lijken de kansen te keren voor de 30 ha grond bij het kasteel. Veld en Beek heeft een alternatieve zienswijze op het bestemmingsplan ingediend, en zo'n 1700 leden van Veld en Beek hebben dat ook gedaan. Dat heeft genoeg indruk gemaakt bij de gemeente om van koers te veranderen en Veld en Beek te steunen in het vinden van een oplossing.

Casus 4. Anoniem

Tuinder voelt kwetsbaarheid door onbegrip gemeente

Langs een kanaal in Brabant wordt op 80 ha een 'landschapspark' gerealiseerd. Het zogenoemde Kanaalpark is volgens de omschrijving "niet alleen aantrekkelijk voor planten en dieren, maar ook voor mensen uit de stad." Een zelfoogsttuinderij (1 ha) lag in het te ontwikkelen gebied. De gemeente (de eigenaar van de grond) vond de tuin een meerwaarde hebben, en stelde iets verderop een nieuwe locatie beschikbaar.

In aanloop van – en ook nog na de verhuizing – is de kwetsbaarheid van de tuin gebleken. Ten eerste werd door de gemeente ruis veroorzaakt in de communicatie tussen de tuinder en de burens. Een conflict met omwonenden kan voor serieuze problemen zorgen, maar werd door initiatief van de tuinder ternauwernood voorkomen. Daarnaast werd in de tweede fase van de ontwikkeling van het Kanaalpark bedacht dat er een wandelpad dwars door de tuin zou lopen. "Het wordt lastig communiceren dat het geen openbare zelfoogsttuin is in zo'n situatie", aldus de tuinder. "Dit voorval, en vele andere kleine voorvallen laten zien dat de mensen bij de gemeente niet snappen wat je aan het doen bent. In de pachtovereenkomst staat dat ik niks op het land mag hebben, zelfs geen compost. Ik doe dat wel, want anders kan je geen tuinderij runnen. Maar stel dat daarop gehandhaafd wordt, bijvoorbeeld omdat iemand geklaagd heeft, dan heb ik een slechte positie. Dat maakt dat ik als ondernemer kwetsbaar ben."

"Nu is er ook nog sprake van het Didam-arrest (zie tekstbox), waardoor na afloop van het pachtcontract geen zekerheid is op verlenging. Daarbovenop komt dat de pachtkamer in onze gemeente conservatief is, en er een wisseling van de wacht is bij – de mij tot nu toe goedgezinde – afdeling grondzaken." Opmerkelijk vindt de tuinder ook dat de gemeente zelf weinig optimisme toont voor pachtboeren. Een stadsecoloog stelde de retorische vraag: hoe gezond is het als je als boer afhankelijk bent van gemeentegronden?

Uit zo'n uitspraak blijkt dat de gemeente geen actief beleid heeft om haar pachtgronden ten gunste beschikbaar te maken voor stadslandbouw en agro-ecologische boeren, en deze gronden ook duurzaam uit te geven.

Wat is het Didam-arrest?

In november 2021 heeft de Hoge Raad een belangrijke uitspraak gedaan, die in de praktijk bekendstaat als het 'Didam-arrest'. In het kort: in deze uitspraak geeft de Hoge Raad nadere regels voor uitgifte van vastgoed door een overheidslichaam (zoals een gemeente, provincie, waterschap of terreinbeherende organisatie (TBO) als Staatsbosbeheer (SBB)). Als er redelijke vermoedens zijn dat er meerdere gegadigden zijn, moet de overheid een selectieprocedure organiseren. Deze uitspraak is gedaan op basis van het gelijkheidsbeginsel (gelijke gevallen moeten gelijk behandeld worden), één van de algemene beginselen van behoorlijk bestuur. De uitspraak geldt voor alle vormen van uitgifte, zowel verkoop als verhuur, pacht, erfpacht, ruil en bruikleen.

Uitzonderingen op deze regel zijn mogelijk, wanneer aangenomen kan worden dat er slechts één gegadigde is. Die uitzondering is in diverse uitspraken toegepast, bijvoorbeeld in het geval van integrale gebiedsontwikkeling, of verkoop aan een initiatiefnemer. Daarbij kan het relevant zijn of het initiatief voldoet aan de beleidswensen van het overheidslichaam.

Het desbetreffende overheidsorgaan mag selectiecriteria opstellen bij de uitgifte, zoals voorwaarden aan duurzaamheid of maatschappelijke meerwaarde. Dat kan positief ingezet worden voor het beschikbaar maken van land voor agro-ecologie.

Bij boeren heeft de uitspraak vooral voor veel onrust gezorgd. Boeren die voor hun bedrijf afhankelijk zijn van (vaak kortlopende) pacht weten soms tot op het laatst niet of ze kunnen rekenen op verlenging van hun contract. Er heerst onduidelijkheid over de procedures, en de effectiviteit van bepaalde selectiecriteria op duurzaamheid worden in twijfel getrokken. Deze geluiden zijn bij verschillende agro-ecologische boeren te horen: gedegen onderzoek naar het Didam-arrest in de boerenpraktijk is gewenst.

De aanleiding voor de uitspraak was de herontwikkeling van een stuk grond met daarop een oud gemeentehuis in Didam. Een ondernemer gaf aan het gemeentehuis te willen kopen, maar de gemeente bleek al in verregaande onderhandelingen te zijn met een vastgoedontwikkelaar. De ondernemer vond het niet eerlijk, startte een procedure, en werd in haar gelijk gesteld.

Uitspraak 'Didam-arrest' van de Hoge Raad:

<https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ECLI:NL:HR:2021:1778>

Casus 5. Tuinderij de Spoolderberg, Zwolle

Stadslandbouw krijgt moeilijk voet aan de grond

Op fietsafstand van het centrum van Zwolle ligt tuinderij de Spoolderberg, in 2017 gestart door Joke Wierenga. Stadslandbouw was vanaf het begin de bedoeling, maar Joke liep in de opstart verscheidene keren tegen de muur. "Als je stadslandbouw wil realiseren, kom je al gauw op gemeentegrond terecht. En hoe kom je er dan tussen? Er is geen eenduidig proces, en wel hoge investeringskosten."

Wierenga heeft via verschillende wegen geprobeerd binnen te komen bij de gemeente en enthousiasme voor de tuin te creëren. "Eerst werd ik doorgestuurd naar de afdeling vastgoed, die gaat over beheer van gronden, type contracten en het verkrijgen van een zo hoog mogelijke prijs. Dat klopt volgens mij niet. Het had de afdeling groen of ruimtelijke ordening moeten zijn." Omdat ze bij vastgoed niet verder kwam, is Wierenga naar een gemeenteraadsvergadering gegaan en heeft ze tijdens de borrel achteraf een wethouder aangesproken. Omdat ze al eerder drie jaar lang een stukje grond had gekraakt en daar een succesvolle tuin heeft gerund, had ze al eerder contact gehad met de gemeente. In dit geval had het een positieve uitwerking. De wethouder heeft daarna de term stadslandbouw omarmd. 'We willen als gemeente stadslandbouw', werd gecommuniceerd naar de afdeling vastgoed. 'Hoe kunnen we dat aanpakken?

Vervolgens werden gronden geselecteerd die waarschijnlijk niet snel volgebouwd zouden worden. Deze gronden kan de gemeente wel kortlopend, maar niet langjarig verpachten of verkopen vanwege de mogelijke bouwplannen in de toekomst. En dus heeft Wierenga eenjarige pacht. Tot nu toe is de pacht elke keer verlengd, maar met het Didam-arrest wordt de toch al kwetsbare situatie nog kwetsbaarder. Wierenga: "Voor een gangbare boer is één hectare slechts één van de percelen. Voor een stadsboer is het het hele bedrijf, waar 1,5 FTE van betaald wordt. Er zijn voorzieningen nodig zoals opslag, een wc, ontvangstruimte, een (opkweek)kas. Om zulke investeringen te doen moet je het vertrouwen hebben dat je de komende jaren vooruit kunt."

Casus 6. Firma van der Aarde, Hem

Geen uitbreiding voor bio-fruitteler wegens invloedrijke sierteelt

René van der Aarde heeft een goedlopend fruitteltbedrijf in West-Friesland. Hij zou makkelijk kunnen uitbreiden, mogelijkheden voor afzet zijn er genoeg. "Maar land dat beschikbaar komt wordt gekocht door siertelers, van bloemen." Ook pacht

behoort niet tot de mogelijkheden. Verpachten voor de hoogste prijs is in deze buurt een verdienmodel, en gangbare pachters zijn bereid veel te betalen. "Al krijg je een contract, voor de lange termijn zal het niet zijn, en dat is voor omschakelen naar biologische fruittelt een randvoorwaarde."

Biologische telers zijn in deze regio op één hand te tellen, en niet erg populair bij de gangbare burens. Bollenbouwers en akkerbouwers doen handjeklap en hebben stevig grip op grond die beschikbaar komt. Van de Aarde: "Iedereen hier verdient aan vervuilende praktijken. Dat er zoveel te verdienen is met sierteelt is een perverse kapitalistische prikkel. Voor duurzame teelten komt zo geen grond beschikbaar." Vanuit de gemeenten verwacht de fruitteler geen steun, gebaseerd op ervaringen uit het verleden; gangbare boeren hebben een stevige vinger in de pap,

Casus 7. Stadsboerderij Almere

Gemengde boerderij dreigt gronden te verliezen door Didam-arrest

In 1996 begonnen twee jonge boeren, Tineke van den Berg en Tom Saat, zonder land een boerderij in de gemeente Almere. Het doel was om landbouw in verbinding te brengen met de stad. De enige mogelijkheid om te beginnen was voor hen om restgronden van de gemeente te pachten. De boeren wisten dat dat onzeker zou zijn, maar het was de enige mogelijkheid om aldaar hun doel te bereiken.

In het verleden is er vanuit Gemeente en SBB veel bereidheid geweest om met de twee stadsboeren mee te denken en 28 jaar lang is het op deze manier goed gegaan. Van 10 à 20 ha pachtland bij aanvang, is de boerderij uitgegroeid naar 42 ha in eigendom en 220 ha pachtland (deels akkerland en deels natuurbegrazing) in eigendom van Staatsbosbeheer en de gemeente. Er was sprake van partnerschap in de ontwikkeling van natuurinclusieve landbouw. "Staatsbosbeheer gebruikt het Didam-arrest om hun pachtbeleid radicaal te kunnen veranderen," vertelt Roos Saat, dochter van de initiatiefnemers en ook actief in het bedrijf.

"De samenwerking met Staatsbosbeheer werd de afgelopen jaren steeds moeilijker. Er is minder bereidheid om te begrijpen hoe een boer werkt. Dan ontstaan er bijvoorbeeld irritaties over dat je je kavelpad niet op tijd schoonmaakt vanwege topdrukke op het land. Hoe vaker er zulke incidenten zijn, hoe meer streepjes je op je kerfstok krijgt. Voorheen was er één casemanager die de omgeving en de mensen kende. Nu is Staatsbosbeheer niet meer bereid om samen te kijken naar wat mogelijk is."

De Stadsboerderij magnunogéén jaarnatuurpachten, daarna wil Staatsbosbeheer ander natuurbeheer dan begrazing. Dat betekent een verlies van 100 ha. Ook 30 ha akkerland van Staatsbosbeheer staan op het spel. "Er zijn selectiecriteria voor toewijzing van de gronden opgesteld, op basis van een algemeen idee van wat 'goed' is. Maar dat is zonder oog voor de historie van de plek en de visie van de boer. De bodemvruchtbaarheid van deze akkers is enorm toegenomen, en het extensieve beheer is de natuur en de omgeving ten goede gekomen. Het verdwijnen van deze gronden bedreigt niet alleen onze bestaanszekerheid," aldus Saat, "maar ook het natuurbeheer dat wij hier uitvoeren."

"Als over een paar jaar ook de pachtcontracten voor andere percelen aflopen, is er een aanzienlijke kans dat we een groot deel van onze gronden kwijtraken. Om de toekomst van het bedrijf veilig te stellen, is het overgaan van pacht naar eigendom één van de weinige opties. Dan zijn we gedwongen om mee te gaan met de astronomische prijzen van de grondmarkt in Flevoland".⁽⁹⁾

Saat legt uit hoe de situatie zich zo heeft kunnen ontwikkelen. "Bij Staatsbosbeheer heeft een enorme verandering in het pachtbeleid plaatsgevonden, waarbij het credo is dat vooral wordt gekeken naar de toekomst en niet naar het verleden. Als boer en pachter is het daarom niet meer mogelijk om te praten over 28 jaar aan pachtrelatie."

"Staatsbosbeheer ziet nog maar op beperkte plekken natuurbeheer door middel van landbouw mogelijk – zo zeggen ze. Voor extensieve boeren zoals de Stadsboerderij, die afhankelijk zijn van deze pacht, is dat rampzalig. Als grondeigenaar en verpachter heb je de regie en als pachter ben je daartegenover machteloos." Er is geen mogelijkheid om kritische vragen te stellen over de beleidsvoering van Staatsbosbeheer. "Ze dulden geen kritiek, geen discussie, en kunnen pachters uitsluiten van pacht als zij dit nodig achten."

"Tot nu toe hanteerde Staatsbosbeheer een pacht-beleid dat makkelijk boeren tegen elkaar op laat bieden en dat gangbare boeren met mestplaatsingsbehoefte in de hand speelt. Staatsbosbeheer heeft nu aangegeven dat dit in de toekomst niet meer mogelijk is. Of dat werkelijk zo is, moet nog blijken."

Roos Saat denkt verder dan de huidige problemen met Staatsbosbeheer. "Grond zou geen speculatiewaar of investeringsmiddel moeten kunnen zijn. Dat zorgt voor een ongelijke machtsverhouding tussen pachters en verpachters, terwijl het een mensenrecht is om grond te kunnen gebruiken voor voedsel en natuur."

Casus 8. Wortels in Breda, Ulvenhout

Invloedrijke burens lobbyen zelfoogstakker weg

Zeven jaar lang – sinds 2016 – konden 250 oogstgenoten in het Markdal bij Breda verse lokale groenten oogsten van de zelfoogstakker Wortels in Breda (1,6 ha). Vereniging Markdal had de regie over de duurzame herinrichting van het gebied. Op de hoge droge gronden zou natuurinclusieve landbouw mogelijk zijn. Het leek veelbelovend: tuinder Veerle Bruning maakte een afspraak met Stichting Markdal en Vereniging Markdal om de akker in te passen in het herinrichtingsplan, zodat ze mee zou kunnen dingen naar de grond.

Maar in 2021 beginnen enkele invloedrijke burens te protesteren, naar aanleiding van een krantenartikel over de akker als onderdeel van de nieuwe natuur. Vanaf dat moment was de goede relatie met de gemeente voorbij. Tuinder Bruning startte een petitie en haalde 3.300 handtekeningen op, maar de gemeente legde die naast zich neer. Bruning: "Ze zeiden dat de tuinderij niet in het bestemmingsplan past. We hebben toen een jurist ingeschakeld. Die bevestigde dat die uitspraak niet klopte. We konden – met onderbouwing van meerdere ecologen – zelfs aantonen dat de akker ecologisch waardevoller was dan kruidenrijk grasland." Toch kregen de burens die de tuin weg wilden de grond gegund. "En dat op basis van een plan met grasland en slechts enkele bomen!"

Bruning vertelt dat de gemeente en provincie bewust verantwoordelijkheden hebben afgeschoven, foutieve informatie verstrekt en protocollen naast zich neergelegd, om een rechtszaak met de burens te voorkomen. "De wethouder gaf aan het protest van de burens niet aan te willen gaan, omdat zij dreigden met rechtszaken."

Daarnaast is een deel van het probleem dat veel ambtenaren en ecologen op lokaal niveau de tuin geen natuur vinden. "Terwijl de provincie en het Groen Ontwikkelingsfonds Brabant het initieel wel vonden passen. In de plannen staat het gebied als kleinschalig cultuurlandschap. Met een goede ecologische inrichting zou de tuinderij – een historische dorpsakker sinds de Middeleeuwen – daar juist heel goed in passen."

Alle acties, mediaberichten, brandbrieven en hulp van de oogstdeelnemers mochten niet baten. Inmiddels is de tuin weg. In het gebied worden gronden door de overheid opgekocht voor natuurontwikkeling en zijn agrarische gronden vrijwel niet beschikbaar. Toch is er nu een geschikte akker in zicht en hoopt Bruning alsnog op een goede afloop. De betrokken wethouder heeft deze akker aangeduid als een goede optie. De vraag is of de gemeente de mogelijkheid heeft – en bereid is – om in het bestemmingsplan ruimte te vinden voor de benodigde inrichting, zoals een pomphok en een bassin voor reservewater.

Casus 9. Boomgaard Onderweg, Arkel

Verandering kleur gemeente zet gemeenschapstuin onder druk

De Punt Arkel is een natuurtuin in gemeenschappelijk beheer van buurtbewoners in Arkel. In 2019 is Boomgaard Onderweg erbij gekomen, en is de wens om er een CSA-tuinderij of Herenboerderij te ontwikkelen, om in lokaal voedsel te voorzien. Wilma Abspoel is één van de initiatiefnemers en ze vertelt over het burgerproject.

De natuurtuin bestaat al 30 jaar en is destijds mede dankzij de gemeente gerealiseerd. "De plek was het domein van het Rijk, en zou verkocht worden aan de hoogste bidder. Dat waren wij niet. De gemeente heeft het toen gekocht en aan ons doorverkocht." De boomgaard is er in 2019 bijgekomen. Het gaat om 0,5 ha (eigendom van de gemeente) die voorheen verpacht werd aan twee gangbare fruitteilers. Toen die stopten wilde de gemeente er een burgerproject van maken en werd De Punt Arkel gevraagd. Na onderhandelingen bereikten ze een pachtovereenkomst van 10 jaar met automatische verlenging als er geen speciale reden was om het niet te doen. Een voorwaarde was daarbij dat het zó onderhouden moest worden dat de burens niet zouden klagen.

"Wij zagen de bui al hangen. We zeiden daarom vooraf al: als de burens gaan klagen willen we de steun van de gemeente." Inderdaad gingen burens klagen bij de gemeente, in reactie op het nieuwe snoeibeleid. Waar voorheen de bosjes en struiken elke drie jaar tot op de bodem werden gesnoeid, kregen ze nu de gelegenheid om tot wasdom te komen. "De gemeente is niet capabel om met dit soort situaties om te gaan. Ambtenaren worden hierin niet opgeleid." Tegelijkertijd was er een politieke verandering geweest en zat er een nieuwe wethouder die dit soort projecten als 'flauwekul' en een 'linkse hobby' bestempelde. Hij vond de volgende oplossing: óf de bomen moesten afgezaagd, óf de gemeente zou de boomgaard in beheer terugnemen. "Dat kan niet, ineens een beleid veranderen als de coalitie verandert. We hadden gewoon een contract." Abspoel vertelt verder: "Toen we niet akkoord gingen met hun voorstel, zeiden ze dat ze het contract zouden ontbinden. Terwijl ze al begonnen waren met zagen zochten we juridische bijstand (onze stichting had een rechtsbijstandsverzekering). Uiteindelijk zijn we in ons gelijk gesteld: het was onwettig; maar het heeft ons veel gedoe opgeleverd, evenals een slechte verhouding met de gemeente."

Het volgende project is de te ontwikkelen CSA-boerderij. Hoewel er veel grond rond de stad is, is daar maar weinig grond voor beschikbaar. Private grondbezitters verwachten veel geld te kunnen verdienen door het later te verkopen, als bijvoorbeeld bouwgrond of voor zonnepanelen. Ook worden de pachtprijzen opgedreven doordat gangbare veehouders meer land voor mestruimte nodig hebben. Ook zij zijn bereid een hoge prijs te betalen voor land. Abspoel: "We hebben ontwerpen gemaakt voor een bedrijf dat past binnen het Natura 2000-gebied aan de Linge. De provincie is enthousiast maar zegt, 'het past niet binnen onze taken, we mogen dit soort initiatieven niet ondersteunen of sturen op bestemmingen'. De gemeente is niet gewend om te helpen. Maar het kan natuurlijk wel, als de wil er is. We zien het ook bij sommige andere gemeenten."

Abspoel en haar bondgenoten lobbyen voor een integraal gebiedsplan en het bestemmen van grond voor agrarische natuur. "Helaas is er veel roulatie, en domineren gangbare boeren in de lokale politiek. Het hangt allemaal erg aan personen. De vorige wethouder vond ons leuk, de huidige niet." En dus is de CSA-boerderij voorlopig nog een plan op papier.

Casus 10. Graangeluk, Zuid-Veluwe

Historische graanakkers mogen niet bestaan naast natuurnetwerk

Marcel van Silfhout, eerder journalist, begon in 2017 met het telen van oude granen voor brood en bier op Nederlandse bodem. Zoals dat van oudsher ook ging. Als eerste pachtte hij een veld van de gemeente Wageningen en leerde zelf wat de teelt behelst. Inmiddels werkt hij samen met 34 verschillende boeren, die op 103 ha graan telen voor Graangeluk.

"Het had nog veel groter kunnen zijn," vertelt Van Silfhout. Maar het Gelders Natuurnetwerk gooit roet in het eten. "Akkers zijn uit productie gehaald, en moesten vervolgens verschaald worden. Terwijl Graangeluk meer ecosysteemdiensten behaalt dan de akkers die uit productie worden gehaald, ten bate van de hoegenaamde 48 'natuurdoeltypes' van het Gelders Natuurnetwerk. Men doet alles voor de natuur, maar er mag geen voedsel vanaf komen."

Zo verliest Zuid-Veluwe vruchtbaar historisch akkerland aan natuur – waar ook plek is voor biodiversiteit en bodemopbouw – volgens het boekje van het Natuurnetwerk.

Casus 11. Melkveehouderij van de Vendel, Bunnik

Boer verliest pachtland na ontvangst SKAL-certificaat

Simon van de Vendel schakelde na 20 jaar om naar biologisch. Al die tijd had hij van een landgoed gepacht, die de pacht beëindigde. In plaats daarvan kon hij een perceel op 5 km afstand van zijn huiskavel pachten van de provincie. In 2022, net na omschakeling naar biologisch, zegde de provincie de pacht op. Naar aanleiding van een puntensysteem was berekend wie aanspraak kon maken op welke percelen. Van de Vendel kreeg alleen een stukje natuur vlak bij zijn bedrijf. "De berekeningen kloppen niet," zegt hij, "want als bioboer die een paar kilometer rijdt om af en toe te hooien en mest op te brengen stoot je veel minder uit dan een gangbare boer die vlakbij woont, maar kunstmest gebruikt en pesticiden spuit."

Op andere vlakken krijg je als gangbare boer extra voordelen als je verduurzaamt, waar je geen aanspraak op kunt maken als je al bio bent. "Bij de Rabobank hebben ze nu verschillende categorieën. Gangbare boeren die gaan extensiveren voor mestruimte krijgen rentekorting op een nieuwe hypotheek omdat ze een categorie omhoog gaan. Dat soort voordelen krijgt een A-categorie boer niet, omdat die geen extra lening aangaat." Sterker nog, de rente ging juist omhoog voor bioboeren, omdat die meer risico zouden lopen. "Voor akkerbouw en fruitteelt geldt dat misschien, maar voor melkvee niet. Het Rijk wil 30% biologisch, maar op deze manier gaat het niet lukken."

"Nu moeten we voer bijkopen en betalen om van onze mest af te komen. We hebben wel genoeg land om te weiden, maar niet om te hooien en mest uit te rijden. Op de lange termijn is dit niet volhoudbaar," aldus Van de Vendel.

Casus 12. Eemweideboerderij, Soest

Natuurboer wordt keer op keer aan de kant gezet

Wytze Nauta laveert met zijn landbouwactiviteiten al jaren op de grens van gedoogbeleid. Eerst al op een braakliggend terrein bij Amersfoort Vathorst. Tegenstrijdige belangen en een heleboel regeltjes zorgden voor het vertrek van Nauta. Hij vond een nieuwe plek op een bedrijventerrein in de buurt, maar hij had er zijn spullen nog niet neergezet of de geschiedenis begon zich te herhalen. Van alles mocht

er niet, financiële regelingen met de gemeente bleken lastig, de machines oogden te rommelig. Vanwege de stikstofcrisis zijn de bouwplannen daar stilgelegd, waardoor de tuinderij kon blijven. Nauta besteedde de tuin aan iemand anders uit en vertrok om elders met akkerbouw en vee aan de slag te kunnen.

Tussen Amersfoort en Soest kon Nauta een perceel pachten en later kopen. "Ik dacht, nu kan ik doen en laten wat ik wil. Maar helaas ging dat niet, vanwege het bestemmingsplan." De opgeknapte schuur wordt gedoogd, het mobiele kippenhok ook. Verder mag er maar weinig anders dan koeien laten grazen. "Je loopt al gauw tegen regeltjes aan die ambtenaren soms ook met lede ogen aanzien. Maar als ze hier iets toestaan krijgen ze elders ook gedonder."

Nauta heeft de indruk dat de gemeente hem intussen liever kwijt dan rijk is. "Je wil de burger eigenlijk uitleggen waar eten vandaan komt. Maar diezelfde burger, die het niet begrijpt, zit ook in het gemeentehuis. Zo zit je in een vicieuze cirkel waarin weinig mogelijk is voor natuurlandbouw."

"We hebben daarnaast ook te maken met een bepaalde tijdsgeest waarin uitstraling heel belangrijk is," voegt Nauta toe. "Als je serieus genomen wil worden door degenen die de regels bepalen, moet je bedrijf er strak en shiny uitzien. Maar dat heeft een prijskaartje en is extra lastig te realiseren als je op tijdelijke grond zit."

Intussen heeft Nauta zijn pijlen gericht op melkveehouderij en zorglandbouw. Daarvoor heeft hij meer land nodig. In de zomer van 2023 kwam hem ter ore dat er land vlakbij vrij zou komen. Omdat je als kleine boer met weinig kapitaal maar moeilijk financiering voor grond rond krijgt, benaderde Nauta Land van Ons. Het land werd gekocht. Er kwam een kwartiermaker, die vertelde contact te hebben gelegd met de gemeente. Vervolgens werd de grond gegund aan de buurman.

"Ongelooflijk," vindt Nauta. Land van Ons heeft tot nu toe weinig losgelaten over de reden.

Onderliggende oorzaken: waarom gaat het mis?

De problemen die in bovenstaande interviews worden genoemd zijn onder te verdelen in verschillende thema's.

Natuur versus Landbouw

Wortels in Breda moest weg met het argument dat het niet zou passen in het natuurdoeltype van het bestemmingsplan. Dit terwijl juridisch zelfs geduid kon worden dat het te realiseren natuurdoeltype "kruidenrijke akker" van hogere waarde was dan het doeltype "kruidenrijk grasland" dat de gemeente beoogde. Veld en Beek en Graangeluk verloren gronden die verschaald moesten worden ten behoeve van natuur. Een boomkweker moest vertrekken van haar land omdat er eerst natuur gerealiseerd moest worden.

Al deze ondernemers beogen natuurinclusieve landbouw, of zelfs landbouwinclusieve natuur. Maar in de politieke werkelijkheid lijkt er een harde scheidslijn te zijn tussen natuur en landbouw. Ecologen en ambtenaren zien geen voedselproductie mogelijk waar natuur is en geen natuur mogelijk waar voedselproductie is. De directe en indirecte natuurwaarde van de initiatieven wordt niet onderkend. Daaraan gekoppeld zijn ook bredere maatschappelijke waarden, zoals mensen leren over voedsel, met besef van het belang van een biodiverse omgeving. Maar ook het verbinden van mensen met een plek en voedsel, leren waar eten vandaan komt, en het sociaal weefsel dat ontstaat wanneer mensen samen oogsten.

Belangen en machtsverhoudingen

Enkele klagende burens hebben vaak onevenredig veel invloed op het beleid, zeker als ze kapitaalkrchtig zijn (Wortels in Breda, Boomgaard Onderweg). Ook lokale overheden of overheidsinstanties die op slechte voet staan met een pachter, vinden manieren om een landbouwbedrijf schier onmogelijk te maken. Boeren krijgen de indruk dat bestemmingsplannen, het Didam-arrest of andere regelgeving gebruikt wordt om agro-ecologische initiatieven weg te krijgen (Eemweideboerderij, Wortels in Breda, Het Middenland, Van de Vendel, Stadsboerderij Almere).

Een reden zou kunnen zijn dat andere pachters meer geld kunnen opbrengen, maar ook dat ambtenaren dergelijke initiatieven niet begrijpen, of niet het risico willen lopen precedenten te creëren als zij zich flexibel opstellen.

Didam en pacht

Het Didam-arrest kan – in combinatie met kortlopende pachtcontracten en vrijheid in op te stellen selectiecriteria voor pachtuitgifte – zeer nadelig uitpakken voor boeren die afhankelijk zijn van pacht van een overheidsinstantie of terreinbeherende

organisatie. Stadsboerderij Almere heeft hier momenteel mee te maken en ziet reële problemen voor de toekomst van het bedrijf. Maar ook boeren wier pachtcontract pas over enkele jaren afloopt zullen hier op den duur mee te maken krijgen. Alleen in combinatie met hernieuwde duurzame pachtregelgeving en passende voorwaarden kan het Didam-arrest ten dienste staan van agro-ecologie.

Krapte en speculatie op de grondmarkt

Grond werd al steeds duurder en gewilder, door almaar toenemende schaalvergroting, die nodig is om te kunnen concurreren op de wereldmarkt. Door natuurwetgeving, de bouwopgave, de stikstofcrisis en de KaderRichtlijn Water (KRW), wordt de druk op grond alleen maar groter. Gangbare veehouders hebben nu meer land nodig om hun mest over een groter oppervlak te kunnen verspreiden en boeren moeten grotere bufferstroken aanhouden langs waterlopen. Agro-ecologische boeren zijn vaak kleinschalig en minder kapitaalkrchtig en ondervinden daardoor nadeel bij de aankoop van gronden. Ook in gebieden waar grondprijzen om andere redenen astronomische cijfers aannemen – zoals de Flevopolder en West-Friesland – delven boeren met geen of weinig grond in eigendom het onderspit (Van der Aarde, Stadsboerderij Almere, CSA-boerderij bij Arkel).

Ambtelijke willekeur

Veel van de geïnterviewden noemden gunstig gestemde ambtenaren als sleutel tot succes, en daarbij wisseling van de wacht als desastreuze gebeurtenis. Ook werd genoemd dat ambtenaren soms wel willen, maar geen mogelijkheid zien, of het lastig vinden om met de bestaande wet- en regelgeving een agro-ecologische boer te ondersteunen. Dat zoveel afhangt van de persoonlijke mening en inzet van een ambtenaar heeft twee kanten (Het Middenland, anonieme tuinder, De Spoolderberg, Veld en Beek, De Punt Arkel, Boomgaard Onderweg): bij enthousiasme is veel mogelijk voor agro-ecologische boeren, maar bij afwezigheid van enthousiasme of druk vanuit de omgeving wordt het voor een agro-ecologisch initiatief – dat buiten de gangbare kaders van de landbouw valt – lastig of onmogelijk.

Gebrek aan begrip bij overheid

Het ontbreken van begrip van de brede meerwaarde van agro-ecologie, of de basisvoorwaarden ervoor) is een reden voor het niet meewerken van de overheid (Tuinderij de Spoolderberg, Het Middenland, Wortels in Breda, Nauta, Boomgaard onderweg, anonieme boomkweker, anonieme tuinder, Veld en Beek, Graangeluk).

Hoe nu verder?

Landzekerheid is van essentieel belang voor het realiseren van een toekomstbestendig voedselsysteem. Helaas wordt er op dit moment geen prioriteit aan gegeven. Wet- en regelgeving is ontoereikend en zelfs belemmerend voor agro-ecologische bedrijven, die vaak niet in gangbare categorieën in te delen zijn. Toekomstboeren werkt aan mogelijke oplossingen die aansluiten bij de realiteit van haar achterban.

Boeren uit dit onderzoek benoemden niet alleen de problemen, maar vertelden ook wat hen heeft geholpen en zou kunnen helpen. Sommige oplossingen dienden ter ondersteuning van boeren in een acute noodsituatie:

Juridische ondersteuning.

Belangenbehartiging door organisatie, om kwetsbaarheid van een persoon of initiatief te ondervangen.

Acties/demonstraties/media-aandacht genereren waar nodig.

Het kost agro-ecologische ondernemers veel energie wanneer ze moeten strijden voor de basisvoorwaarde voor hun bestaan: geschikt land voor de lange termijn. De afwezigheid van die voorwaarde houdt ontwikkelingen tegen en maakt ze vaak zelfs onmogelijk. Persoonlijke ondersteuning op moment en plaats van nood kan bewegingsruimte bieden.

Werken aan agro-ecologisch begrip bij ambtenaren, bijvoorbeeld door een congres met vooruitstrevende ambtenaren.

Onderzoek naar de werking van het Didam-arrest en verpachters (o.a. Staatsbosbeheer) in de praktijk.

Onderzoek naar de meerwaarde van agro-ecologie, om de (schijnbare) tegenstelling tussen landbouw en natuur ter discussie te stellen.

Voorstel: agro-ecologische selectiecriteria opnemen bij pacht-uitgifte.

Voorstel: agro-ecologie en stadslandbouw opnemen in bestemmingsplannen.

Commons herstellen

Voorstel: duurzame pacht en gelijkwaardige machtsverhouding pachter en verpachter.

Voorstel: de Nationale Grondbank uitrusten met agro-ecologische uitgiftecriteria¹⁰.

De ideeën die uit de interviews naar voren kwamen zijn de basis voor een vervolg op dit onderzoek. Toekomstboeren en de Federatie van Agro-ecologische Boeren gaan in de periode 2024- 2026 werken aan breed gedragen oplossingen en beleidsvoorstellen, die kunnen zorgen voor landzekerheid voor agro-ecologische boeren.

Noten

- ¹ Toekomstboeren & Transnational Institute (2018). Grond van Bestaan. Te downloaden via <https://toekomstboeren.nl/wp-content/uploads/2019/04/Grond-van-Bestaan-Land-voor-agroecologie-en-nieuwe-boeren.pdf>
- ² Nyéléni (2015). Nyéléni Declaration of the International Forum for Agroecology. Te downloaden via <https://www.eurovia.org/publications/51763/>
- ³ De commons, of in het Nederlands de meent, was van oudsher een stuk land dat in beheer was van een zelforganiserende gemeenschap met gedeelde waarden en regels. Op die manier kon de gemeenschap waarborgen dat het landschap vruchtbaar en productief bleef. Al is de historische meent in Nederland nauwelijks meer terug te vinden in het landschap, het gedachtegoed is nu opnieuw van waarde in de zoektocht naar leven in wederkerigheid met de natuurlijke wereld om ons heen. Hoe dat gebeurt is te lezen in 'De Commons van Nu' ⁽⁴⁾
- ⁴ Toekomstboeren (2022). De Commons van Nu. Handboek voor Startende Commons Boerderijen. Te downloaden via <https://toekomstboeren.nl/wp-content/uploads/2022/12/Toekomstboeren-Commons-Handboek.pdf>
- ⁵ Toekomstboeren (2022). Basisprincipes voor herziening van de pachtregelgeving. Te downloaden via <https://toekomstboeren.nl/wp-content/uploads/2021/01/12-punten-pachtregelgeving-herziening-basisprincipes.pdf>
- ⁶ Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (2018). Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden. Nederland als koploper in de kringlooplandbouw. Te downloaden via <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-db1252eb-89e3-452c-9c2d-9fa9398e5dcc/pdf>
- ⁷ Parker, C., Scott, S., & Geddes, A. (2019). Snowball sampling. SAGE research methods foundations.
- ⁸ Community Supported Agriculture (CSA) is is een direct partnerschap tussen burgers en boeren, waarbij de verantwoordelijkheden, de risico's en de opbrengsten van het betreffende boerenbedrijf worden gedeeld. Een veelgebruikt model is een lidmaatschap waarbij de leden voor een heel oogstseizoen betalen. Zo is de teler verzekerd van een inkomen voor een jaar, worden de risico's voor mislukken van een teelt gedeeld, en wordt voedsel gezamenlijk mogelijk gemaakt. In Nederland worden CSA boeren vertegenwoordigd in het CSA Netwerk: www.csanetwerk.nl
- ⁹ Eind 2023 was de gemiddelde prijs per ha in Flevoland 177.000 euro.
- ¹⁰ <https://www.rvo.nl/onderwerpen/nationale-grondbank>

